

בביאור דברי מרן הגרי"ז הלוי בעיקר של ביאת המשיח

א. ראשית עלינו לברר את הדברים המפורשים שכתב הגרי"ז בספרו על התורה, בפרשת בא. שם ביאר שלגבי גלות בבל היה זמן של גלות, והוא שבעים שנה. אבל בגלותינו כיום אין זמן של גלות, ז"ל: "אבל בגלות זה האחרון לא נאמר שום זמן כמה יהיו בגלות, כי היום אם בקולו תשמעו, ויכולין להגאל בכל יום, ומעיקרי האמונה כי נחכה לו בכל יום שיבוא. אבל להיפוך נאמר בו קץ של גאולה, כי לזמן הזה מוכרחים הם להיגאל, וכדכתיב בחבקוק ויפח לקץ ולא יחזב, ואמרו חז"ל לא זכו בעתה". ואח"כ ביאר הגרי"ז דבגלות מצרים היה זמן של גלות, והוא ארבע מאות שנה, ומלבד זה נאמר בה גם קץ של גאולה, "בלילה הזה אני גואל את בניך", וע"ז כתב: "והקץ הוא כמו קץ של גאולה העתידה בב"א, שהזמן הוא לענין הגאולה ולא לענין הגלות חס ושלום, כמש"כ למעלה". (והלשון "חס ושלום" הוא משום שלומר שיש זמן של גלות, הוא פגיעה בעיקרי האמונה, כמו שביאר לעיל.)

ב. העולה אם כן דמעיקרי האמונה שאין לגלות הזו קיצבה והכרח בשום צד שהוא, והיא ברת ביטול בכל רגע, אם נזכה: "היום אם בקולו תשמעו". וזה נקרא בלשון חז"ל "זכו – אחישנה". ומלבד זאת יש זמן מוכרח לגאולה שנקרא "בעתה", אבל האפשרות של "אחישנה", היא מהותית בהגדרת הגלות כבלתי מוכרחת.

ולהלן (אות יג) נדון בעז"ה במקור דברי הגרי"ז, אבל תחילה יש לדון מה נכלל בדבריו ומה לא, וכדלהלן.

ג. בגמ' בעירובין מ"ג מבעיא לן אם יש תחומין למעלה מעשרה או לא. ומייתנין ברייתא דמי שנדר נזירות ביום שכן דוד בא מותר בשבתות וביו"ט, אלמא יש תחומין למעלה מעשרה ומשי"ה אינו יכול לבוא בשבת ויו"ט. ודחינן דלאו מה"ט הוא, אלא משום דכתיב "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא" וכו', ומובטח לישראל דאין אליהו בא בערבי שבתות ובערבי יו"ט מפני הטורח ("שמניחין צורכי שבת והולכין להקביל פניו" – ל' רש"י), וכיוון דלא בא אליהו מאתמול א"א שיבוא משיח בשבת. משא"כ בשאר ימים דיש לחוש שמא בא אליהו מאתמול לבי"ד הגדול, ולא ידענו. ומבואר בפשטות דיש ימים שא"א שיבוא משיח, וזה לכא' סתירה למש"כ הגרי"ז ד"מעיקרי האמונה כי נחכה לו בכל יום שיבוא".

ד. אמנם מסברא היה נראה דאין לזה שייכות לדבריו בספר. דהתם לא אמר אלא דמעיקרי האמונה שאין זמן של גלות, ולא שייך לומר דיש הכרח של גלות, אפילו ליום אחד. אבל העיכוב המוזכר בגמ' בעירובין אינו מצד כוח הגלות, אלא מצד סדר הגאולה. דהגאולה צריכה לבוא באופן שאלהיה מקדים את ביאת המשיח, ואלהיה לא בא בע"ש, וממילא א"א שיבוא משיח בשבת. וא"כ אנו נאמין דאין לגלות הזו קיצבה כלל, שזה מעיקרי האמונה. ואפ"ה נוכל לומר דאם יש חסרון "היכי תימצוי" בהבאת הגאולה, היא לא תוכל לבוא, ומה"ט א"א שמשיח יבוא בשבת.

ה. ומ"מ ידוע בשם הגרי"ז, דאין להגביל את ביאת המשיח כלל, ויכול לבוא בכל יום ואפילו בשבת. וכן הובא משמו בספרי "משמר הלוי" מהגרמ"מ שולזינגר זצ"ל, והביא שם הסכמה על עדותו מהגר"ר דוד סולובייציק שליט"א, ד"בכל יום שיבוא" היינו בכל יום ממש בלי שום חילוק. ולא הסכים מרן הגרי"ז לדון בקושיות שיש על יסוד זה, והיה אומר "הלכה כמו שכתוב בסידור" – בכל יום שיבוא. ובאמת גם לשונו הפשוטה בדבריו בספר נראית שאין בזה חילוק כלל, "ויכולין להגאל בכל יום". וצריך לבאר מה עניין זה אצל היסוד הכתוב בספר שאין זמן לגלות, שהרי נתבאר דהגבלת ביאת המשיח לימות החול אין בה קביעת זמן של גלות.

ו. ולכא' יש לומר דעל כרחך הכי הוא, ומתוך דברי הגרי"ז בספר מוכח דמשיח יכול לבוא בכל יום ממש. דכיוון דנתבאר דאנו מאמינים שאין זמן של גלות כלל, נמצא שיתכן שהגלות תיכלה בשבת. שהרי היא יכולה להסתיים בכל רגע. ואם יארע דבר כזה, ואפ"ה לא תבוא הגאולה כיוון שחסר ב"סדר של גאולה", יהיה מצבינו שאנו נמצאים בגלות "בלי סיבה". וה"ה בימות החול, אם לא בא אליהו מאתמול, אבל היום נעשינו זכאים לגאולה, נשאר בגלות "בלי סיבה" כי חסר בסדר של גאולה. וזה דבר שא"א לאומרו. דאם כן, נוכל גם לומר, דנגזרה גזירה שלא יבוא משיח

בחישים שנה הקרובות מאיזה טעם של "סדרי גאולה", ועל כרחך נשאר בגלות, ח"ו. דמה הפרש יש בין זה לזה. וזה ודאי סתירה לעיקרי האמונה, כמפורש בדברי הגרי"ז.

אלא על כרחך אי אפשר לומר כן, דיש כאן סתירה במהות הדברים. דאם אנו אומרים שייתכן להיות בגלות בלי סיבה, נמצא שהגלות היא עצם מצבינו, וצריך חידוש מיוחד לעוקרה. ואם א"א שיבוא החידוש הזה מאיזה טעם, לא נצא מהגלות. אבל כשאמרנו שמעיקרי האמונה שאין לגלות זה זמן, נאמר בזה שמעיקרי האמונה שאין הגלות הזו "מצב קיים", וא"א שנשאר בה בלי סיבה. אלא כל כולה דבר הנובע מהכרח, ומיד כשיתקיים "היום אם בקולו תשמעו" תתבטל הגלות. וא"כ על כרחך היא יכולה להתבטל בכל יום כפשוטו, וא"א שנישאר בה בלי סיבה אפילו רגע אחד.

ז. וזה לכאורה פירוש הדברים שנאמרו בשם הגרי"ז, שעיקר קבוע בידינו שמשיח יכול לבוא בכל יום, ואת כל הקושיות שיש על זה יתרץ הוא. דאין הכוונה לומר שיש בידינו עיקר היפך דברי הגמ', חלילה. אלא דבעצם יש כאן ב' נושאים. מחד גיסא, זה עיקר בידינו שהגלות הזו אין לה קיום עצמי והיא יכולה לכלות בכל רגע. וכיוון שכן, ע"כ הגאולה יכולה לבוא בכל רגע, שהרי אין מצב אמצעי של סיום גלות בלי גאולה. ומאידך גיסא, בגמ' ובמדרשים מבואר שיש כמה הקדמות לגאולה שצריך להם שיהיו זמן, וגם יש זמנים שאינם ראויים להם. אבל אין לנו לשבש את העיקר שיש בידנו לגבי הגלות, מכוח הקושיות שיש לנו בסדרי הגאולה. ולא נשנה את קבלתנו, ונאמר שהגלות הזו היא מצב קיים עצמי, רק מכוח השאלה – אם תכלה הגלות, איך תבוא הגאולה. אלא נחזיק העיקר, שהגלות יכולה לכלות בכל רגע, וממילא מוכרח שיש היכי תימצא לגאולה בכל רגע. ויישוב דברי חז"ל על הגאולה צריך עיון, באיזה אופן נאמרו ואיזה אופן אינו נכלל בהם, וכשיבוא משיח נדע את מקומם.

ח. והנה רבים תמהים על הדברים שנאמרו בשם הגרי"ז ש"הלכה כמו שכתוב בסידור – בכל יום שיבוא", (ובסגנון זה השתמש גם בספרו), שלכאורה המילים "בכל יום" אינם מדברות על ביאת המשיח, אלא על ההמתנה. אחכה לו בכל יום, שיבוא. וא"כ אין ראיה מזה שמשיח יכול לבוא בכל יום, אלא מחכים לו תמיד, שיבוא מתי שיכול לבוא.

אבל לכאוי אין זו קושיא כלל. דהן אמת ד"בכל יום" קאי על "אחכה לו", אבל עדיין אין נכון לומר "אחכה לו בכל יום" על דבר שאינו יכול להיות בכל יום. משל למה הדבר דומה, אם יאמר אדם "מפסח אני מחכה לשבועות", זה דבר שאפשר לאומרו. אבל אם יאמר "מפסח אני מחכה בכל יום לשבועות", זו שפת יתר של מי שאינו מדקדק בדיבורו. כי המושג "לחכות בכל יום", פירושו לחכות שוב ושוב, בכל התחדשות ובכל שינוי זמן, לדבר שיכול לבוא – בכל התחדשות ובכל שינוי זמן. אבל לדבר שאינו בר הגעה עכשיו אין מחכים "בכל יום", אלא "מחכים" סתם. והיה לנו לומר "אע"פ שיתמהמה עם כל זה אחכה לו שיבוא", ותל"מ. הנוסח "אחכה לו בכל יום שיבוא", מורה על דברי הגרי"ז.

ט. ומ"מ לגבי עצם ד' הגמ' בעירובין הנ"ל, צריך למידע שהרמב"ם להדיא אינו מקבל את הנראה מפשטות הגמ' הזו, דמוכרח להיות שאליהו יבוא קודם למשיח. שכי"כ בסוף ה' מלכים (פ"ב): "יראה מפשוטן של דברי הנביאים שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג, ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישראל ולהכין לבם, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה וגו'... ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבא אליהו, וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו, שדברים סתומין הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו", עכ"ל וע"ש עוד. מלבד עצם הדבר שהרמב"ם מביא ב' צדדים בנידון אם אליהו קודם למשיח או להיפך, משמע גם מדבריו דלא שייך בדבר זה הכרע כלל, ו"לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו" – אפילו החכמים עצמם. וזה פלא, שהגמ' ביארה דין להלכה על סמך ההנחה שאליהו יבוא קודם למשיח, והרמב"ם אומר שא"א לדעת מה יהיה בזה.

ובזה ידועים דברי הפלתי, בסוף קונטרס בית הספק, שביאר דדברי הגמ' קיימו על סדר של "בעתה", אבל באופן של "אחישנה" לא יבוא אליהו קודם. ולענין נזירות א"צ לחוש שמא תהיה גאולה של אחישנה, דהוא דבר דלא שכיח ולא מצוי בעו"ה שיעשו תשובה ויזכו לו, ורק ל"בעתה" צריך לחוש, וזה א"א להיות בשבת. ולכאוי הן הן דברי הגרי"ז, דשייך ביטול לגלות בכל עת מצד

המהלך של "אחישנה", ושם אין גבולות וסדרים כלל. (ומה שלעניין דין א"צ לחוש לזה, אי"ז סתירה כלל, לא לעצם העיקר שהגלות היא ברת הכי לביטול, וגם לא למצווה לצפות לישועה בכל עת.) וע"ש עוד היטב בכל מהלך דבריו, וקיצרתי כאן.

ויש להעיר שהפלתי עצמו, בתומים סי' א' סק"ב, כתב ד"קיי"ל וקיבלו רוב מחברים בבירור דאליהו יבוא קודם למשיח, ודלא כרמב"ם. ויתכן דדעת הגר"ז דהלכה בזה כדעת הרמב"ם, שקיבלו כל ישראל את עיקריו, ומה שלפי הרמב"ם הוא העיקר כן היא צורת האמונה.

י. אבל הקושיא העיקרית היא מדברי הרמב"ם עצמו, בהל' נזירות (פ"ד י"א), שפסק את דין הברייטא בעירובין, מטעם אחר. ז"ל: "האומר הריני נזיר ביום שכן דוד בא בו, אם בחול נדר הרי זה אסור לעולם, ואם בשבת או ביום טוב נדר אותה שבת או אותו יום טוב מותר, מכאן ואילך אסור לעולם, שהדבר ספק אם יבא בשבת או ביום טוב או לא יבוא, והואיל והוא ספק ביום שנדר לא חלה עליו נזירות שספק נזירות להקל, מכאן ואילך חלה עליו נזירות ושבת הבאה שהיא ספק אינה מפקעת נזירות שחלה עליו." והספק הזה הוא מצד תחומין למעלה מ"י, דאם יש תחומין אינו יכול לבוא. ובזה לא יהני חילוק בין בעתה לאחישנה, דמ"מ יש תחומין למעלה מ"י ואיך יבוא. אמנם יש כאן קושיא אחרת מיניה וביה. דלפי הנראה מד' הרמב"ם עצמו בהל' מלכים, משיח לא יהיה מלאך שירד משמים, אלא צדיק היושב בארץ, מבני בניו של דוד המלך, שיערה עליו ה' רוח ממרום ויתעלה וימלוך על כלל ישראל, וכך תהיה הגאולה. וא"כ אין צריך ביאה למעלה מ"י בשביל ביאת המשיח. וקושיא זו הקשה בשו"ת חת"ס (ח"ו סי' צ"ח), וכתב דע"כ צריך לומר דדעת הנודר אינה על ראשית ביאת המשיח אלא על יום פרסומו. ולזה צריך שיקבץ כל נדחי ישראל, ולכה"פ כל זקני ישראל, ברגע אחד, וזה ע"י קפיצה שא"א לעשותה בשבת. ולפ"ז יש לומר דעיקר ביטול הגלות תלוי בראשית ביאת המשיח, וזה יכול להיות בכל יום ממש. אבל לענין נדרים מפרשין ליה על יום פרסומו, וזה דווקא בשבת. ויל"ע.

ומ"מ אף שכתבנו כל זה, לא על תירוצים אנו סומכים, אלא על העמדת העיקר כמו שכתבה הגר"ז בספר על התורה. והיא, דאין זמן של גלות כלל ח"ו, ומעיקרי האמונה כי נחכה לו בכל יום שיבוא. ואע"פ שאין אנו יודעים איך אפשר בפועל שהגאולה תבוא בכל יום, לא מכוח קושיות אלו נשנה את העיקר המסור בידינו דאין זמן של גלות, וכמשי"נ בס"ד לעיל.

יא. עוד קושיא הקשו על דברי הגר"ז, והיא נוגעת לעיקר דבריו המבוארים בספר עצמו. דבגמ' בסנהדרין (צז:) איתא: "תיפח עצמן של מחשבי קיצין שהיו אומרים כיון שהגיע את הקץ ולא בא שוב אינו בא, אלא חכה לו שנאמר אם יתמהמה חכה לו". הנה לא אמרו דתיפח עצמן מצד שחשבו שרק בזמן שקבעו יבוא משיח, ולא קודם לכן. רק אמרו דע"י שקבעו זמן, כשיעבור הזמן תתבטל אמונתם לגמרי. ומבואר דאפשר לקבוע זמן לגלות, וזה היפך דברי מרן עצמם.

אמנם לכאוי לפי המבואר בדברי הגר"ז בספר אין כאן קושיא כלל. שהרי הוא ביאר דכל מושג הקץ בגלות האחרונה הוא "קץ של גאולה", דהיינו זמן שבו על כרחך יבוא. אבל זמן של גלות ליתא, דבכל עת יכול לבוא באופן של אחישנה. וא"כ ברור דמחשבי הקיצין חישבו את הקץ של הגאולה המדובר, ולא חישבו זמן של גלות, דלא שייך בזה חישבו. וממילא אף הם ידעו שיכול לבוא בכל יום, וכל התקלה שיצאה מתח"י היא התקלה המוזכרת בגמ'. ולכאוי זה תשובה פשוטה ונכונה, ולפלא על המשמר הלוי שהאריך בזה כ"כ ולא השיב בפשיטות כמשי"כ.

יב. עוד הקשו על דבריו מכמה מימרות שנאמרו בגמ' בסנהדרין שם, דנראה מהם שיש זמן של גלות מוכרח, שרק אחריו יכולה לבוא הגאולה. וגם זה היפך דבריו ממש. ואמנם ז"ל הרמב"ם הנ"ל בסוף הל' מלכים: "ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות, ולא יאריך במדרשות האמורים בעניינים אלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה, וכן לא יחשב הקצין, אמרו חכמים תפח רוחם של מחשבי הקצים, אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שבארנו". ולכאוי יש מקור מדברי הרמב"ם עצמו למה שאמר הגר"ז, דאין אנו סומכים על דברי האגדה שנאמרו בעניינים אלו כדי לשנות על ידם את העיקר המסור בידינו, ואין לנו אלא את העיקר עצמו, ודברי האגדה "לא ישימם עיקר". ובוודאי כל מימרא מדברי חז"ל אמיתית ונכונה היא, אבל אין אנו יודעים הפירוש בזה, ולא על מימרות אלו נסמוך.

יג. **ועתה נבוא לדון במקור דברי הגרי"ז.** הנה ז"ל הרמב"ם בפ"א מהלכות מלכים ה"א: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה, **וכל מי שאינו מאמין בו או מי שאינו מחכה לביאתו**, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו". ודבריו צ"ב, דלכאורה מי שמאמין בו אבל אינו מחכה לביאתו, לא כפר. דאע"פ שאדם שמאמין בו אמור גם לחכות לו, ומי שאינו מחכה אותה היא שאמונה קלושה ולא מוחשית, מ"מ אין זה כפירה. והרי זה כמו שנאמר "מי שאינו מאמין בשכר ועונש, או מי שאינו נזהר מעבירות הרי הוא כופר". וזה אינו, דהשבת האמונה אל הלב היא המצווה המוטלת על כולנו, אבל העדרה אינו כפירה.

ואמנם, מצינו דמומר לכל התורה כולה הרי הוא כאפיקורס (עי' רמב"ם פ"ג מהל' תשובה). וכלומר לכאורה, דמי שאינו נזהר מכל התורה כולה, א"א לומר דבעצם הוא מאמין אלא שאמונתו אינה באה לידי מעשה. דאם כל מעשיו היפך אמונתו, ואין זכר לאמונתו כלל לגבי המעשים, אי"ז אמונה. וא"כ אפשר לומר, דהאמונה בביאת המשיח אמורה לגרור בהכרח איזו שהיא ציפיה אליו, ומי שאינו מחכה לו כלל אין זה אמונה. וכן נראה מדברי האור יחזקאל (דרכי העבודה, סוף עמוד צ"ט), שלמד מדברי הרמב"ם הללו דמי שאמונתו אינה באה לידי תוצאה מעשית אינו נקרא מאמין.

אמנם רבינו הח"ח פתח לנו פתח לקולא בעניין הזה, וביאר דברי הרמב"ם באופ"א. שכאשר העתיק לשונו בספר צפית לישועה (פ"ב), כתב הכי: "וכל מי שאינו מאמין בו, או שאינו מחכה לביאתו (על כרחך רוצה לומר – שמתייחס ממנו מאיזה סיבה שהיא)". לכאורה הא גופא קשיא ליה, מאי טעמא מי שאינו מחכה חשיב כופר. ולזה תירץ דהיינו שמתייחס ממנו. ויש שלמדו בדבריו, דמתייחס ממנו היינו שסובר דלא יבוא משיח עוד לעולם. אבל זה א"א, דאם כן היינו קמייטא, דמה לי מי שאינו מאמין בו מעיקרא למי שסובר דתו לא יבוא. והרי זה כמו שנאמר, מי שאינו מאמין בשכר ועונש, או מי שסובר שבטלה הנהגתם, הרי זה כופר. ואלו דברים יתרים.

אבל ביאור דברי הח"ח נלמד מלשונו במקום אחר (כפי שהביא המשמר הלוי), שכן כתב בספר שם עולם (ח"ב פ"ג): "עוד אמרתי שאל יתייחס האדם ח"ו מן הגאולה מטעם פן לא הגיע הקץ, דידוע מה שאומרת הגמרא על הפסוק אני ה' בעתה אחישנה, זכו אחישנה לא זכו בעתה." הרי מבואר בלשונו, דיאוש מן הגאולה היינו לומר שהגאולה אינה שייכת אלינו, ח"ו. דאמנם היא תבוא בעתיד הרחוק, אבל לנו אי"ז שייך, ולגבינו יש כאן יאוש. ובזה מתיישבים דברי הרמב"ם שפיר. דהכי קאמר: מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו – שהוא מופקע מלחכות לו, דהיינו שנתייחס ממנו, הרי הוא כופר. אבל מי שאינו מיואש, אע"פ שאינו מחכה באופן חיובי, אינו בגדר "אינו מחכה לביאתו" שנאמר עליו שהוא כופר.

ולכאורה מתוך כך מוכרחים דברי הגרי"ז הנ"ל, בין לפי פשוטם של דברי הרמב"ם ובין לפי ביאור הח"ח בדבריו. שהרי לפי הנראה מפשט דברי האגדה הנ"ל, שהיו דורות שבזמנם לא הייתה שייכת גאולה, הרי הם בוודאי היו מיואשים ממנה. דבימינם לא תבוא. ואם היה מותר לדורות ההם להתייחס, ה"ה מי שסיפור בדורנו מחמת איזה רמז או סוד דא"א שתבוא הגאולה במאה שנים הקרובות, יהיה מותר לו להתייחס. שהרי אין הפרש בין דור לדור בגדר עיקרי האמונה. ועל כל זה נאמר בדברי הרמב"ם דאין לומר כן, וכל מי שאינו מחכה לביאתו כפר. הנה מפורש דהרמב"ם פסק דלא כפי הנראה מפשט דברי הגמ' שם, אלא הוא קבע לעיקר דהגאולה תיתכן בימיו של כל אחד ואחד. ויישוב דברי הגמ' שם נעלם מאיתנו, אבל כבר כתב הרמב"ם דאין לקבוע את העיקר ע"פ דברים אלו, וכמו שהובא לעיל.

ובפשטות מתוך כך מוכח נמי דאפשר שמשחי יבוא בכל יום ממש. שהרי דברי הרמב"ם נאמרו על כל באי עולם, ונכלל בזה גם זקנים מופלגים וחולים אנושים. ואם נאמר דמותר להאמין שהגאולה תתעכב אפילו ביום אחד, בוודאי ימצא מישהו שמותר לו להתייחס מן הגאולה. דהוא אינו אמור לחיות עד זמן זה. ומדכלל לנו הרמב"ם דמי שאינו מחכה הרי הוא כופר, מוכרח דהגאולה יכולה לבוא בכל עת פשוטו כמשמעו.

יד. והנה יש לשאול, דמלשון הרמב"ם "מי שאינו מאמין בו או מי שאינו מחכה לביאתו" משמע דב' דרכים שונות הם. יש מי שאינו מאמין, ויש מי שאינו מחכה. ולכאור' זה אינו, דהרי השני נכלל בראשון, דוודאי מי שאינו מאמין בו אינו מחכה לביאתו. והיה לו לומר "מי שאינו מאמין בו ואפילו מי שאינו מחכה לביאתו".

אמנם, אם יאמר אדם, זה אני מאמין שאפשר שיבוא משיח בכל יום, אבל מאידך אני סובר שייתכן שלא יבוא כלל אם לא נזכה. גם זו כפירה היא. דנאמר לנו, שבוודאי יבוא משיח על כל פנים. ונמצא שיש ב' חלקים באמונת ביאת המשיח: הא', החלק של "בעתה", דהיינו שעל כרחך יבוא באיזה זמן, "ומוכרחים הם להגאל" (כל' הגרי"ז). והב', החלק של "אחישנה", דהיינו שכל זמן אפשרי לביאתו, ואין שום זמן שהוא מוכרח לגלות, "ויכולין להגאל בכל יום" (כל' הגרי"ז). ובזה יתבארו דברי הרמב"ם הנ"ל. כי "מי שאינו מאמין בו", כולל מי שסובר דייתכן שלא יבוא לעולם, ואע"פ שהוא מחכה לו, דגם זה נקרא "אינו מאמין". ו"מי שאינו מחכה לביאתו", היינו מי שסובר דבוודאי לא יבוא היום, ואע"פ שמאמין שיבוא אי פעם, דזה נקרא "אינו מחכה". וזה וזה נקראים כופרים. ואנו נאמין בו ונחכה לו בכל יום שיבוא, במהרה בימינו.